A SION-HEGY ALATT

Elérkeztünk annak a vádnak a megvizsgálásához, melyszerint Ady költészetében a bűnbánat ideiglenessége és a vallásosság affektálása található fel. Maga ez a vád is feltételez és elismer azonban annyit, hogy Ady költészetében van bünbánat és vallásosság. Hogy ez a bűnbánat és vallásosság ideiglenes és nem őszinte, az, miután igen nehezen volna tárgyi okokkal bizonyítható, mivel erre csak maguk a versek állanak rendelkezésre, azok pedig nem mondhatók ideigleneseknek és komolytalanoknak, nem támaszkodhatik egyébre, mint arra a külső körülményre, hogy Ady köteteiben bűnbánó versek után másfajta versek is következnek, vallásos költemények után vannak nem vallásosak is. Szerencsétlenségére Ady nem úgy osztotta be az életét és költészetét, hogy a bünbánó és vallásos verseket hagyta volna legutoljára, vagy ha már időnként, másfajtákkal vegyesen írta őket, nem volt elég politikus, ahoz, hogy ezeket csak az élete végén, egy tömegben hozta volna nyilvánosságra, sőt még azt se tette meg, hogy köteteinek beosztásánál csattanónak a végére tegye őket. Mert ha ezek közül csak az egyik „módszerrel” is élt volna, megtörténhetik, hogy a derék közvádló odalyukadt volna ki, hogy noha Ady versei közt sok istentelenség akad, kötetei, vagy költészete vagy élete végén mégis megtért, végső hangja mégis az Istenhez hajló bünbánat volt. S így a megtérőnek járó bocsánat révén Ady esetleg még a pedagógusok kiváló eszközévé lehetett volna, mint a kegyesség és erkölcs diadalának szemléltető példája. Csakhogy senki-

nek és Adynak épen nem skatulyázható és mérhető ki az élete ilyen recept szerint. A vádnak ez a beállítása annyira kicsinyes és erőltetett, hogy nem is érdemes róla beszélni. Az ilyen vádlóknak úgyis reménytelen feladat lenne bizonyítgatni azt, hogy Ady életében az Istenhez térő bűnbánat hangja tényleg az *utolsó* hang, egész költészetének katarzisa és feloldása, csakhogy nem időrend szerint, hanem lelkiéletének folytonosan megújúló hullámzása szerint. Valahányszor ez a lélek hullámzásának legmélyebb és legmagasabb pontjáig ért, mindig és mindenütt, teljes, tragikus komolysággal és őszinteséggel zendűlt ki belőle a zsoltáros hang, a bűnbánatnak, a viaskodó hitnek, a szomjas Istenszerelemnek megrázó, hatalmas, szenvedélyes melódiája.

Az az örök nyughatatlan lélek, aki Adyban lángolt, nem egyszer és nem egy vonalban futotta végig az emberi élet skáláját, hanem meg-megújúló, folyton kiteljesedő, ismét visszaeső és megint megduzzadó kiáradások sorozatában. Élete és költészete folytonos viaskodás volt a lelkében lakó hatalmakkal, a Nemzettel, a Nővel, a Démonnal és a Halállal és ennek a küzdelemnek, mint életemésztő diszharmóniának, mint sötét tragikumnak a feloldása és katarzisza minden periódusának a végén egyedül, mindig rátalálóan, tehát nem igeiglenesen és komolytalanúl, Isten volt.

Mihelyt Ady költészetét a folyton hullámzó lelki élmény kifejeződésének szempontja alá helyezve nézzük s szakítunk azzal a mesterkélt, az életben nem is létező logikai mérlegeléssel, mely okvetlenül egy következtetés skémájában akarja elhelyezni azt s ezúton jutni egy föltétlenűl hamis zárótételhez, azonnal kibontakozik előttűnk ennek a költészetnek különös jelentősége irodalmunk történetében. Ez a jelentőség abban áll, hogy *Ady költészete egész irodalmunkban a legteljesebben átfogó lírai kifejezése az emberi életnek, a maga egé-*

szében. Ebben a tekintetben még Vörösmarty költészete is elmarad mögötte, holott az a legegyetemesebben emberi a magyar irodalomban, de Ady jelentősége még fölötte is kiragyogó abban a tekintetben, hogy csak a líra húrjain, tisztán egyfajta költői megnyilatkozás útján tudta kifejezni éspedig minden, legellentettebb oldaláról is, a humánum teljességét.

Önkénytelenül kínálkozik, hogy jelentősége megállapíthatósága végett a filozófiára gondoljak, hasonlat gyanánt. A filozófa a valóság egészét és a benne nyilatkozó értékvilágot fogja, rendszerezi, fejezi ki egységes világnézetben, a világmagyarázat *logikai* módszerével és eszközeivel. Vannak kitünő filozófusok, akik ezt a módszert a valóságnak csak egyes területein, vagy csak egyik magyarázati szempont szerint tudják keresztül vinni. A legnagyobbakat azonban az jellemzi, hogy magyarázó elvük és rendszerük a világ és élet egészét, a minden részletet megmagyarázni tudó összes főtényezőket felőleli. A filozófust *logikai átfogóerejének* mértéke teszi. A költőt a valóság és élet egészét *átérző erejének* mértéke. Vannak kitünő költők, akiknek átérző és kifejező ereje csak a valóság és élet egyes területeire terjed ki. A legnagyobbaké azonban szívére öleli és kisúgározza az egyetemes humánum teljességét. Ezek között is a legnagyobbak azok, akik a líra közvetlen, az érzéshez legközelebb álló módján képesek kifejezni az átérzett humánumot. Ilyen az Ady költészete, a mi irodalmunkban egyedül az övé ilyen. Csak nála találjuk meg a humánumnak azt a teljes átérzését, és kifejezését, mely képes együtt rezegni az emberéletnek nemcsak a ragyogó, nem is csak a sötét skálájával, hanem a teljességével éspedig a líra hangnemén. Vörösmarty is hasonlóan nagy átérző képesség volt, de a kifejezéshez kénytelen volt mindenféle műfaj eszközét igénybe venni, persze változó szerencsével. *Az Én*

élményének elsődleges, közvetlenségével csak Ady tudott magyarul énekelni mindenről, ami az emberi életet alkotja, élteti és pusztítja.

Bizonyítéka is, következménye is az Ady egyetemes emberi átérzőképességének és kifejezőerejének az, hogy lírájának legmélyebben zengő húrja a bűnbánat, legmagasabban zengő húrja pedig az Istenszerelem lett. Természetes, hogy aki nemzetét, szerelmét, büneit és halálát nem tudta másként érezni és látni, mint mindig csakis végső jelentésükben, lényegükben, egyetemességükben, az szükségképen vallásos lélek kellett, hogy legyen, nem alkalmilag, nem ideiglenesen, nem képmútatásból, hanem lényének hol elborúló, hol kinyilatkozó legmélye szerint. Nála beigazolódott, hogy minél emberibb az ember, annál vallásosabb, a szónak nem hitvallásbeli és ceremóniális, hanem lényegi értelmében. Tudom, hogy tanulmányomnak a legmerészebb és legtöbb ellentmondást kihívó kijelentéséhez érkeztem, mikor azt mondom, hogy Ady az *egyetlen magyar vallásos költő.*

Ez a merész kijelentés két dolgot foglal magában. Először azt, hogy az összes magyar költők közül csakis Adynál jelenik meg a vallás úgy, mint egész élete és költészete szerves, minden egyebet magábafoglaló, összekötő és magyarázó alaptényezője, másodszor azt, hogy a magyar költészetben található ugynevezett vallásos termés nem nevezhető a szó igazi értelmében vallásosnak.

Ha a magyar költészetet ebből a szempontból végigtekintjük, azt kell megállapítanunk, hogy voltak költőink s talán mindenik igazi költőnk ilyen volt, akik néha-néha, alkalmilag beszéltek a *vallásról,* Istenről, vagy használtak vallási vonatkozásokat, hasonlatokat stb., azonban egy se volt köztük — az egy Balassit kivéve, aki azonban nem volt Adyhoz fogható költő,— aki a vallást *élte* volna és ebből az élményből a maga

életét énekelte volna. Voltak, akik beletudták magukat képzelni olykor a vallásos ember hangulatába, vagy lelkiállapotába, akik ezalapon *tárgyképen* énekeltek a vallásról, a *mások* vallásáról, de az nem volt az ő szívetrendítő életügyük és ezért az énekeiknek sincs tüze-lángja. Mivel azonban a köztudat nagyon sokféle verset tekint vallásosnak, szükséges, hogy tisztázzuk a fogalmakat. Ki kell vennünk a vallásos lírából mindazokat a verseket, amelyek elmélkedés, gondolkozás, következtetés, logikai elképzelés útján beszélnek Istenről, vagy Istennel kapcsolatban az élet és halál titkairól, a lélekről, a halhatatlanságról, vagy a történelemben mutatkozó isteni vezetésről. Ezek ugyanis nem az elsődleges vallásos élmény, a személyes, megrendítő tapasztalat közvetlen kiömlései hanem a reflexió gyümölcsei, melyek az Isten hévével azt a törvényt, rendet, okot illetik, mellyel az élet jelenségei egységbe rendezhetők. Az ilyen versek a metafizikai ösztön termékei, inkább filozófikus, mint vallásos kifejezések, világmagyarázatra, vagy erkölcsi tanításra törekszenek, nem pedig egy megrendítő lelki találkozás, tükrözői egy személyes, élő hatalommal Költészetünk gazdag ilyenekben és nem egy gyönyörű gyümölcsöt felmutató, mint például Berzsenyi Fohászkodását, Csokonai versét A lélek halhatatlanságáról, Kölcsey Himnuszát, satöbbi. Mindazonáltal ezek a gyönyörűséges versek úgy viszonylanak a vallásos lírához, mint a szerelem epikai vagy elmélkedő leírásai a szerelmi élményt spontán kilobogó dalokhoz. Kelthetnek érzéseket, de nem manifesztálják azokat. Ugyancsak ki kell vennünk a vallásos líra köréből azokat a költeményeket, melyeknek hőse, vagy hősei vallásosak, vagy tárgyuk vallásos esemény. Nemcsak műfajilag esnek ki, ami természetes, hanem lényegileg is. Ilyen költeményt nem okvetlen vallásos lélek teremt, elég ha beleképzeli magát a

hős lelkébe. Meg is látszik rajtuk. Nem tekinthetjük vallásos verseknek eredeti értelemben azokat sem, amelyek a vallás által propagált érzéseket, erkölcsi igazságokat tanítják, hirdetik — másoknak. Természetesen feltételezve azt, hogy a költő meg van győződve azok felől. Ilyen vers van a legtöbb irodalmunkban, mint az egyházi énekköltészet kilenctized része, Arany, Revicky stb. néhány verse, Tompa majdnem minden vallásosnak nevezett költeménye.

Ha mindezeket kivesszük a szó igazi értelmében vett vallásos költészet köréből, a magyar irodalomnak csak két költője marad, aki igazi vallásos verseket írt: Balassi és Ady.

Ez a körülmény kétségbevonhatatlan bizonyossággal mútatja, hogy a magyar faj a vallásnak elsősorban és túlnyomólag az etikai oldala és programmja iránt fogékony, hogy vallási élete tradicionális és pedagógiai úton táplálkozik s a közvetlen hitélmény, a személyes, lelketrendítő vallásos konvulzió, a látnokok és próféták vallása nem kenyere. Fajunk a vallást is másodkézből veszi, mint sajnos, egész kulturáját. Rendkívűli fogékonysága van a logikai igazság és az etikai nemesség iránt, de a szentség iránt annál kevesebb. A költők, akik a faj virágai, óriási egyöntetűséggel tesznek bizonyságot arról, hogy a magyar faj a misztikum iránt nem bír eredeti fogékonysággal, hogy a lelkiségnek az a finom, és legmélyebb gyökérszála, amely az embert az emberfeletti élet titokzatos nedveihez *személyszerint* kapcsolja oda és az önmaga felé emelkedés szenvedélyes szomjúságát elégíti ki, a legritkább jelenség a magyar talajon.

Ezért van az, hogy a magyar hit csak addig szokott virágzani, amíg gyermeki elfogadásaként tud élni a szülők és nevelők örökségének. Mihelyt azonban az intellektuális és racionális meggyőződések világossá-

gába kerül, legtöbbször elszárad. Hogy mi ennek az igazi oka az egész fajra vonatkozóan, e helyen nem kívánom fejtegetni. Hogy költőink úgynevezett vallásos költészetének nem vallásos jellegét megindokoljam, rá kell mútatnom egy sajátságos tűnetre ezekben a versekben. Csaknem teljességükben nélkülözik a *bűntudatot.* Nincs bűneit sirató, azokat megrendűlve átélő és bánó, azoktól kétségbeesetten szabadulást kereső magyar költő, Balassit és Adyt kivéve. Meg kell jegyeznem, hogy itt nem jön tekintetbe a XVI—XVII. század költészetének és irodalmának *kollektív* bűntudata és bűnbánata: itt kizárólag az *egyéni* líráról van szó. A szenvedés, az élet terhe és igája, az igazságtalanság, a betegség, a halál, a szerencsétlenség, az elválás, a mulandóság, az élet sötét oldalai megrázó zengésre késztették sokszor a magyar költők lantját, nem egy akadt köztük, aki ezekkel szemben Istent kereste, de rendkívül jellemző, hogy csak kettő akadt, aki meg is találta. Az a kettő, akinek *bűntudata és bűnbánata* volt: Balassi és Ady. És e kettő közül is Balassinál csak egy időnként feltörő, mélyenbúgó hang ez, míg Adynál egész költészetének folytonosan áradó, mindent kísérő és átitató alaphangja, lelke.

És így természetes, hogy Adyban szólalt meg igazán és egyedül az a magyar lélek, melyet saját nemzeti költészete ezen a téren soha nem táplált és nem ihletett, a bűneitől szabadulni akaró, a bűnben az Istent szerető és kereső, a megújúlásért síró magyar Advent lelke. Természetes, mert minden vallásos lélek tudja, hogy a vallás a *bűnös* ember találkozása a *kegyelmes Istennel* s hogy személyes találkozása a személyes Istennel, azaz vallásos *élménye* másnak nem is lehet, mint csakis annak, aki személyesen átélte azt az emberi nyomorúságot, melyet nem a világ és nem mások, hanem önmaga bűnössége zúdított reá. Miért van tehát

az, hogy költőink közül nagyon sokan énekeltek Isten nagyságáról és szeretetéről, a szeretet isteni hatalmáról, a természet és a történelem isteni rendjéről és tanításairól, a Krisztus életének szépséges szelídségéről, az ima vigasztaló erejéről, a jóság nagyszerűségéről s mégse írtak egyetlen vallásos verset sem? Mert hiányzott belőlük a magukkal való szent elégedetlenség szenvedélye, a saját személyük bűnös voltának keserű meglátása és siratása, az Istennel való személyes találkozás megrendítő hatalma és hatása. Saját magukra nézve nem érezték igazi szükségét az isteni életnek, ezért nem is tudták másokra nézve igazi szükséggé tenni azt, így történt, hogy nemzeti költészetünknek úgyszólva a leghatástalanabb és legkevésbé élő része, az úgynevezett vallásos költészet lett. És így történt, hogy a vallást megrázó élő hatalomként egy olyan költő versei súgározzák ki irodalmunkban, akit erkölcstelenséggel és vallástalansággal vádolnak. Ady költészetét az különbözteti meg mindenki másétól ebben a tekintetben, hogy benne és reánézve Isten élő, személyes valóság, akivel lelke viaskodik, dacol, majd megtörik és meghódol, akivel szemben személyesen lázong és szíve teljességéből alázkodik meg, aki személyes, izzó, szenvedélyes szerelmének személyes, élő tárgya. Egyszóval: valóságos élménye. Ady sohasem mond bölcs aforizmákat Istenről, sohase fejtegeti létének bizonyítékait a természetben és a történelemben, sohase beszél a mások vallásáról másoknak, ő mindig a maga Istennel való személyes harcát és békéjét beszéli, önmagáról vall, önmaga bűnös kezét tördeli, beteg szívét tárja ki Isten előtt, önmaga szemével látja Isten érkezését, a saját találkozását újjongja el Vele. Az ő ügye ez, a saját nagy pere és gyötrelme, a saját megtisztulása és kibékülése. Bűneit nem az irodalomtanárok elé viszi, hanem az Isten elé s a bocsánatot is csak tőle kéri.

Azon nem csodálkozom, hogy az irodalomtanárok nem tudnak neki megbocsátani, mert ez a hang szokatlan a magyar irodalomban, ahol csak a mások bűneiről beszéltek a költők, a magukét elhallgatták, vagy nem is ismerték fel. Kétségtelen tény, hogy a magyar irodalomban egyedül Ady költészete mútat fel szervesen és uralkodóan olyan lelket, aki személyes élményben, személyes bűntudaton és bűnbánaton át személyesen találkozott Istennel, akinek számára Isten személyes valóság volt s így nem elképzelt, másoktól kölcsönzött, vagy értelmi reflexiókból leszűrt, hanem valóban átélt, és sui generis vallásos érzést fejezett ki. Ő az egyetlen, akinek nem a metafizikán, vagy az etikán keresztűl vannak hűvös és magasztos frázisai Istenről, hanem aki a látók és átélők primer tapasztalásával érzékeli a religiosumot, minden etikai és metafizikai jelleget megelőzően és azoktól függetlenűl.

Mindemellett természetes, hogy Ady költő volt és nem teológus s így vallásos lírája nem fedi egyik felekezet dogmatikumát sem, hanem egyéni módon a saját életének diszharmóniáját oldja fel és saját tragikumának egyéni katarziszát adja meg. Az is kétségtelen, hogy Ady vallásos lírájának a saját lelki konvulziói mellett volt egy klasszikus ihletője is, a Biblia, amelyet nagyon szeretett, folytonosan olvasott s amely lelki válságainak és Istenélményének kifejezéséhez sokszor a legmegragadóbb képeket szolgáltatta és egész kölői nyelvére is nagy befolyást gyakorolt, főleg az ótestamentumi prófétákon át.

Ady vallásos költészete egy olyan hanggal kezdődik, amely irodalmunkban egészen egyedülálló, annál inkább, mert mindjárt első igazi kötetében, az Uj Versekben bukkan föl. Itt sóhajt föl már lelkéből az a hang, amelynek kimondásáig költőink közül egyedül ő jutott el, jeléűl annak, hogy aki idáig eljutott, annak

valóban személyes és új mondanivalói lesznek a maga Istennel való kapcsolatáról. „Az utolsó mosoly” című versében így tesz önvallomást:

Óh, nagyon csúnyán éltem,
Óh, nagyon csúnyán éltem!

Ismeretlen, egyedülálló hang ez irodalmunkban. Nemcsak azért, mert a közfelfogás és a költők öntudata mindig vonakodott ezt a hangot megütni és megengedni, hanem azért is, mert ez a lélek először Adynál nyílt fel ilyen mélységekre költőben a magyar földön. Mivel költőinket mégiscsak költészetükből kell megismernünk, állíthatjuk, hogy a büntudat Adyban jelentkezett először költőileg a magyar irodalomban. Ismeretlen és egyedülálló ez a hang az őszinteségének mélységénél fogva is. Látszik, hogy Adyt legyőzhetetlen belső kényszer hajtotta a szivéből felszakadó önvallomásra, hogy ezen a ponton rejtőztek legmélyebb, legszomorúbb, de legemberibb és legörökebb mondanivalói. Mivel ezt a hangot magyar fül, legalább is egyes szám első személyben, költőitől sohase hallotta, a közönség megdöbbent rajta és az a furcsa probléma merült fől, hogy lehet-e, szabad-e egy költőnek ilyen vallomásokat tennie, melyek az irodalmi szokással és ízléssel ellenkeznek? Ez a tény két dologra világít reá. Először arra, hogy közönségünk a költészettel szemben olyan megszokott igényeket táplált, melyek a legmélyebb emberi fájdalomnak, a bűntudatnak öszinte és frázistalan kitörését a költészetből kizárták, másodszor arra, hogy az Ady önvallomása olyan mélységből tört fel, melynek megfelelő magyar öntudat a közönségben nem volt s így nem rezonált. Mindkét esetben a magyar költészetet és a magyar közönséget éri a megszégyenülés, hogy a költő önvallomásából nem tudott a saját lelke nyomoruságába látni s a maga bűntudatára éb-

redni, hanem vádként fordította azt vissza Adyra, terhelő körülményűl, hogy íme saját maga is bevallja bünösségét, tehát csakugyan kárhoztatandó. Nagyon gyenge lábon állhatott itt a vallás és keresztyénség, nagyon elméleti és dogmatikus értékűvé vékonyodhattak a Biblia Pál apostolának minden emberi élet alapigéjéűl szolgáló szavai: Ó én nyomorúlt ember, kicsoda szabadít meg e halálnak (t. i. a felismert bűnnek) testéből? És nagyon messzire távozhatott a magyar költészet a maga életformáló feladatától, mikor egy olyan irodalmi ízléshez szoktatta a közönséget, amely csak az élettől távoleső, holdvilágos szentimentálizmus és hazug ideálizmusu romantika szaloncukorkáit volt képes szopogatni. Az emberi élet legmélyebb és legmagosabb lehetőséget ilyenmódon kizáró, halott költészetről és közönségről — a vallásos költészet szempontjából — csak egyféle véleményünk lehet: lesújtó, mert ennek a költészetnek nagy része volt abban, hogy a magyar életből minden méllyebb önismeret, öntudat s ezzel együtt minden megújúlási vágy és minden erkölcsi felelősség lelkiismereti súlya kihúlljon s a közönség egy hamis költészet tükrébe nézve, magamagát jobbnak lássa, mint amilyen. Épen azok, akik az embernevelés bajnokainak vallják magukat és keresztyén pedagógiát követelnek, nem nyugodhatnak bele abba, hogy a nagy tömegek életét leghatásosabban formáló költészet és szépirodalom váljék hazuggá azon a címen, hogy bár a költészetből zárassék ki az, ami az életben úgyis szörnyű hatalom: a bűn tudatos megjelenítése. Természetesen zárassék ki a bűnre való csábítás, de a bűneink nyomorúságára ébredt lélek sírása és jajgatása soha, mert ennek kizárása egyenes útja a halálnak.

Igaz, hogy egy olyan nagyhullámzású léleknek, amilyen Ady volt, a vallásos lírája sem egyöntetű,

nem mindig az Istennel való békesség himnikus magaslatain ünneplő. Sőt ezt a lírát különösen izgalmassá, életteljessé és megragadóvá épen az teszi, hogy Ady lelke birkózott, viaskodott Istennel, hogy egy olyan jákóbi küzdelem forgatagában vívta ki az áldást, melynek hevében a rekedt, rikoltó dactól és a magát tépdeső vad kötődéstől a bűnbánat megalázkodásáig, az Isten lényegének szenvedélyes kutatásáig, a szárnyaló imákig és az édes megbékülésig az élet minden hangja benne foglaltatik.

„Egy megíratlan naplóból" című verse tele van keserű cinizmussal és daccal az Isten ellen:

December 25.

Itt jött rám a Karácsony,
Rám, a keselyarcú pogányra,
Itt jött rám a Karácsony,
Gyermekségem falujában
S azt hitte, hogy megtérít,
Hogy szépen visszaingat.
– – – – – – – – – – – – – – –

December 26.

Talán-talán jobb volna
Most a faluban itten,
Fájó haraggal szólni:
Hajh, mégis csak élsz, te, Isten.

December 27.

Ez már nem is Karácsony
S kinek mi köze hozzá,
Embernek, vagy Istennek,
Hogy én mint fogok élni,
Vagy én mint fogok halni?
Békesség az Istennek,

Békesség az embernek,
Békesség a halálnak,
Békesség mindenkinek,
De nékem,
Maradjon háborúság.

Dacosan vitatja Istennel szemben, hogy a lelkében lakó Kain nem vétkezett, mikor megölte önmagában az Isten gyermekét, Ábelt:

Nem vétkeztem, mikor gyilkoltam
És most sem vétkezem.

Nincs senkihez közünk
S te nem adtál elég erőt.
Uram, hogy ketten legyünk egyek
A te arcod előtt.

Nagy pöre van Istennel, melyben követelőzik, hogy az Úr maga álljon ki az ő igazáért, mert ő nem magától, hanem Isten akaratából és küldetéséből lett magyar költővé, a költő lelkét mardosó kiméráknak Isten az ura s ha bűnös az, amit csinál, akkor nem kisebb bűntársa van, mint maga Isten. Ez a vadul dacoló, követelőző vers: „A kiméríák Istenéhez”, látszatra szinte már a szentségtörés határáig jut, azonban Isten ellen szegűlő „nem hagyom magam”-ja, vad tiltakozása a „kálvária” ellen annyira magán viseli egy személyes közösség bélyegét Istennel, hogy meg kell éreznünk a lélek igazi kétségbeesésének fájdalmát, mely épen azon jajong, hogy ez a közösség lazulni kezdett:

Te, Isten, mi egyek vagyunk:
Mikor kimérákba szerettem,
Már ott voltál hátam megett,
Nehogy kimúljak hülye sebben.

Nógattál folyton, konokúl,
Hogy véresen be a bozótba
Törjek magyarúl, dalosan
S hogy ne némúljon el a nóta:
Én voltam, Isten, bolond nyilad
S nyiladat most már messze lőtted.
Fölemelt véres homlokom
Nem ejtem porba most előtted.
Mert, jaj, nagy dolog ez a dolog,
Nagyobb, több mint egy élet ára
S én más bolondként nem megyek
Egykönnyen a kálváriára.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – – –

Mikor még mint kicsi nebuló
Templomban diktáltam a zsoltárt,
Már akkor bűntársam valál,
Már akkor is főlbújtóm voltál.
Éreztem viharos kezedet,
Mely fiatal hajamat tépte:
Te voltál az elinditóm
S kell, hogy te légy útamnak vége.
Az én ügyem a te ügyed is,
Hogyha hívedet meg nem tartod,
Nem hisz benned majd senkisem:
Isten, Titok, elő a kardod.

Van Adynak egy csomó verse, amely különös átmenetet képez az Istennel dacoló vadságtól a bűntudat ébredtén föllépő fájó megtorpanásig és megtörésig. Azt lehetne mondani, bogy ezek a versek szinte kötődésnek látszanak Istennel, azonban a valóság az, hogy a könnyedén, félvállról vettnek látszó hangnembe mindenütt belesír egy mély, talán szégyelt és titkolt emberi szívfájdalom, mely még nem elég égető ahhoz, hogy a lélek lerázza magáról a kötekedés álarcát és

igazi arculatával boruljon le Isten előtt. „Egy régi Kálvin-templomban” az ósdi papon és prédikáción úgy kacag Ady Endre, hogy a szíve megfájdul bele. Az Isten „csók-ostoráért” esengve, így kiált: „Méltón sújtott rám Könnyben áztatott, sós, éles ostorod”. Panaszkodik, hogy az élet „Isten drága pénze” volt, szörnyű uzsora, mely ráment mind a kamatokra, de a végén mégis felsikolt: „Csakhogy éljek, csakhogy éljek”. Pogány módjára, keserün elgörbült szájjal jelenti ki, hogy Isten „nem nagyon törődik velünk”, hogy ő a „van vagy nincs Úr”, de mégis azt kell mondania, hogy hinnünk kell „e legjobb Kísértetben”,

mert szörnyűséges, lehetetlen,
Hogy senkié, vagy emberé
Az Élet, az Élet, az Élet.

Igaz, hogy ő a pogány rímek és muzsikák között léha cimbora volt, de lényegében pap mégis, az örökkévalóság szomjazója, kinek „álma az Ige, az Üdv, az Út”, s életével magát hazudtolja meg: „Be hazug élet, ó be hazug.”

Lelkében mind határozottabban merül fel az ellentét ama két ember között, akinek harcáról Pál apostol mondta el a legmegrázóbb vallomást: Gyönyörködöm az Isten törvényében a belső ember szerint, de látok egy más törvényt az én tagjaimban, amely engem rabúl ád a bűn törvényének. „A fehér Lótuszok” című versében meghatóan mondja el, hogy lelkéből néha csodálatos forróság buzog s mint bús mátkák éjjel sírt könnye, hirtelen fehér lótuszok nyílnak ki „csúf tükrén”:

Mesemadarak arany-szárnnyal
Verik meg a tajtékos vizet
S én érzem, hogy lelkem virágzik,
Hogy nagy, áldott gyermek vagyok,

Buzgok, vágyok, feledek, hiszek.
— — — — — — — — — — —
Fehér gondolatok, virágok
Terülnek el. A sáros habok
Mintha olvadt ezüst lennének
S én pedig forrón, lihegőn
Kedves, szent, tiszta élet vagyok.

De jön egy borzongató útca-szélvész s a virágok újra elmerűlnek a lápban.

Ott űl a lélek a „Sötét vizek partján”, hol a fekete hullámokon szomorú, eltékozolt élete úszik tova s megtorpan, megáll a kísérteties vízió előtt:

Mennyi sok mindent odaadtam,
Amig ily szépen elfáradtam.
Ülök, csapdos ár és hideg szél
Babiloni sötét vizeknél.

És a reménytelen árba meredve, egyszerre felsír szívében a tékozló fiú hazavágyásának halk, szívbemarkoló éneke. A legemberibb, a legmelegebb hangja ez Ady lírájának, amely elveszett, tiszta *gyermekségét* siratja meg és vágyja vissza.

Az a kis fiú jár el hozzám
Mostanában nevetve, holtan,
Aki voltam.
Édes kölyök: beteg, merengő.
Kőrűllengi s babrálja lágyan
Szegény ágyam,
Vénülő arcom nézi, nézi
Csodálva s könnyét ejti egyre
A szememre.
S én gyermekként ébredek sirva
Százszor is egy babonás éjen,
Úgy mint régen.

A hazavágyás, a visszatérés szomjúhozása mindegyre gyermekkorának képét és környezetét eleveníti fel előtte, s mivel még azt hiszi, hogy csak külsőleges gyermekségétől és annak külső környezetétől való elidegenedése az oka minden romlásának, csaknem a tékozló fiú bibliai szavaival szólal meg ajkán a megtérés szava: Hazamegyek a falumba.

Titkos hálóit értem szőtte
S hogyha leborulok előtte,
Bűneim elfelejti.
— — — — — — — — — — — —
Majd szól: én gyermekem, pihenj el.
Békűlj meg az én ősszivemmel
S borúlj erős vállamra.
— — — — — — — — — — — —
S mint kit az édesanyja vert meg,
Kisirt, szegény, elfáradt gyermek,
Úgy alszom el örökre.

Milyen megindító ennek a versnek hallásakor rágondolni Ady későbbi, igazi bűnbánatára s látni, hogy mint érett meg ez a lélek arra, hogy földi gyermekségét és földi szülőotthonát lassanként átutaló hasonmásáúl, múlandó árnyékáúl ismerje fel az ő öröktől-fogva való istengyermekségének és egyetlen igazi otthonának: az Isten elhagyott, de reáváró atyai szívének.

Bekövetkezett ez is. Be kellett látnia, hogy ahoz a kapuhoz, melyet egykor „legényesen, dalolva csapott be maga mögött”, nincs többé visszaút, s

Sehol, sehol a régi hajlék,
Ködbe és éjszakába borúlt,
Rét, út, virág, illat és udvar,
Kapú, hit, kedv, mámor, nóta, múlt

Vad bozótok el-el buktatnak,
Emlékek és borzalmak kőzőtt
Taposom a vaksötét pusztát,
Sorsomat és a sűrű ködöt.
Vissza a vén csöndes udvarba
Elsűlyedt azóta mind az út
S távolból hallom ködben, éjben
Hogy nyitogatnak egy vén kapút.

S nem maradt hátra egyéb, mint

Tagadni múltat, mellet verve,
Megbabonázva, térdepelve.
Megbánni mindent. Törve, gyónva
Borulni rá egy koporsóra.
Testamentumot, szőrnyűt, irni,
És sirni, sirni, sirni, sirni . . .

„Mért leszünk nagy, rossz fiúk?” kérdi egy ártatlan fiúcska álmai felé hajolva. És felsir lelkéből a „jóság síró vágya”: „Milyen jó volna jónak lenni”. Bűnös életének megismerése rávezeti arra, hogy egyedűl, a hit szabadíthatja meg a pusztulásbúl s mint az evangéliumi ember, ő is ezekkel a szavakkal kiált segitségért „Hiszek hitetlenűl Istenben.” Vallja, hogy erre a hitre „sohse volt még igy rászorúlva sem élő, sem halott.” Szívét, testét, lelkét verő husánggá lettek a tavaly még holt, cifra semmiségnek tartott igék.

Nyomorúságának kínja, bűnbánata saját magát kárhoztatja:

Szépség, tisztaság és igazság,
Lekacagott szavak,
Oh bár haltam volna meg akkor,
Ha lekacagtalak,
Szűzesség, jóság, bőlcs derékség.

Ó jaj, be kelletek.
Hiszek Krisztusban, Krisztust várok,
Beteg vagyok, beteg.

Most egyszerre ott áll az élet nagy titka előtt. Titok az Isten, titok a Krisztus, titok az erény, de a titkok titka maga a bűnben összetört léleknek Isten utáni áhítozása:

... mért áhitok ? — ez magamnál is
Óh, jaj, nagyobb titok.

Az ember e csodálatos titkát csak akkor láthatta meg Ady, mikor a bűnbánat mélységében megtörtént vele is a nagy miszterium: az én kettéválása, az a megrendítő változás, melyben a bűnbánó lélek egyszerre idegennek és rettenetesnek látja meg a bűnt, amellyel eddig sorsot vállalt, amellyel eddig egy volt, amelyet önmagától meg nem külömböztetett s most egyszerre megvilágosodik előtte, hogy ő őseredeti, igazi lényénél fogva Isten gyermeke, akit a bűn leigázott, beszennyezett, akinek képében a bűn bitorolta az életet, de a ki már nem vállalja vele a közösséget s mint gyűlöletes zsarnoka ellen, bilincseiből is Isten felé sikolt és Isten tulajdonának vallja magát. Ezt az istengyermekségről való megrendítő vallomást, melyet csak azok képesek átélni és megtenni, akiknek igazi bűnbánatuk van, Ady a Seregély és Galamb c. mélységes versében tette meg, a bűnnel való közösség elleni tiltakozásnak ebben a költészetünkben páratlan megnyilatkozásában:

Emlékszel-e egy csúf madárra?
Hollók és varjak kósza népe
Igy vallat éjről-éjre.
Emlészel-e egy csúf madárra,
Egy véres, bűnős, vén seregélyre?

Nem láttam soha seregélyt én,
Gyönge, finom fióka-szárnyam
Ugy-e, hogy makulátlan?
Nem láttam soha seregélyt én,
Nem láttam én, jaj, sohse láttam.

Éjben, csókban, borban, szemétben
Tőrt szárnnyal én sohse loholtam,
Sebekkel, félig holtan,
Éjben, csókban, borban, szemétben
Az nem én voltam, az nem én voltam.

Nem emlékszem a csúf madárra.
Valaki itt galambnak vélten
Járt helyettem a vérben.
Nem emlékszem a csúf madárra,
Újszülött vagyok, nem is éltem.

Előttem egy vén seregély járt
Bizonnyal, gonosz, bűnös kedvben,
Dacolva, istenetlen.
Előttem egy vén seregély járt,
De én, ime, újraszűlettem,

Pihés, fehér, szűzi galambként,
Aki nem küzd, sorsot nem vállal
Egy csúf seregély-árnnyal,
Pihés, fehér, szűzi-galambként
Halok meg szép galambhalállal.

Aki ide jutott, az immár tudja, hogy az a gyermekség és az a szülői hajlék, ahonnan elidegenedett s ahová visszatérni vágyik, nem harminc esztendős távolban és nem Érmindszenten van, hanem az örökkévalóságban és az Isten szívében. Az *eredeti,* igazi örökség után vágyik a lélek s amint most gondolatban is-

mét „ott repűl a szánja az éjben” a havas Krisztus-kereszt előtt, amely mellett egykor dalolva ment el,

... amit akkor elmúlasztottam,
Megemelem kalapom mélyen.
Ott röpűl a szánom az éjben.

A felületes közfelfogás és a sekély vallásos öntudat azt hiszi, hogy a bűnnek legnagyobb bűntetései azok a külső következmények, melyeket szükségképen maga után von. Ebből a felfogásból következik az a keresztyénietlen magatartás is, amely nem tudja elválasztani a bűnt a bűnöstől. A mély lelkek azonban tudják, hogy a bűn legnagyobb bűntetése, a bűnös legfájóbb bűnhődése egy olyan belső, lelki tény, amely csak azután következik be, mikor a bűnös elvált a bűntől, meggyűlölte azt, kárhoztatja és bánja, mikor már többé nem a bűn következményeit siratja, hanem a bűnt magát, mikor végre odajutott, hogy „Isten szerintvaló bánattal” bánkódik azon, hogy képes volt gyönyörködni a rosszban. Ekkor éri az a bűnhődés, hogy látnia kell mindazt az isteni életlehetőséget, amelyet örökre elveszített és soha többé vissza nem hozhat. Ady költészetében ez a bűnhődés nyer kifejezést az Új könyvem fedelére c. vers zárósorában: „... én már régen meglakoltam!” Ez a bűnhődés sír fel az „Istenhez hanyatló árnyék” utolsó strófájában:

S hányattatom, miként a sáska,
Mert csak Tenéked van erőd
S mert nem láttam régen előbb:
Nem szabad hinni senki másba.

Most, mikor minden késő, izen a Patyolat:

Sirva nézem, hogy kendőt lenget
Késetten az én bűnös lelkem
S egyetlen, igazi szerelmem:
A Patyolat.

A bűnhődés teljessége abban a tudatban van, hogy most már teljes bünbánattal siratja és mégis, soha, semmiképen vissza nem sírhatja életének előre elvesztegetett, legszebb koronáját:

Heves, ál ifjúsággal.
Óh, ezerszer jaj nékem,
Megöltem jövő magam,
Az én szép öregségem.
Ahogy nőnek az árnyak,
Ahogy fogynak az esték,
Úgy fáj jobban és jobban
Az eljátszott öregség.

Ez a hang maga is nagy mélységet ad Ady vallásos líráján s messze kiemeli azt a bűntudat és bűnbánat nélküli sekély lelkű morálköltészetből, de be kell mútatnom azt is, hogy az Ady lelke még sokkal nagyobb mélységeket is tárt föl az élet misztériumából. Meglátta ugyanis azt, hogy azoknak a lelkére nézve, akik ezzel a legnagyobb s legfájóbb bünhődéssel lakolnak, ebben a bűnhődésben van felemelő is, mert azokra nézve, akik a bűnhődésben a bűnt gyülölik és a jót szeretik, egy nagy angol igehirdető, Robertson szerint a bűn pokolbavivő lépcsői a mennybevívő lépcsőkké fordulnak át. Ezért és erre mondja Ady:

Bűnös, nagy példám a Jövő
S az Időben megszenteltessék.
— — — — — — — — — — —

Mert üdv nekem: szomorú létem
Az Idő óramútatója
S minden bűnöm egy stáció,
Hol a Jövő új embere
Életútját vigabban rójja.

Keserves út, fölséges mégis,
Ez már az Anti-Krisztus útja,
Aki elvásik feketén,
Muszájul, szörnyűn, másokért,
Hogy a Jövőt fehérnek tudja.

Adynak ezt a mély megérzését egészen racionalizálni lehetetlen, már csak azért is, mivel itt csakis az egészen kivételes és speciális lelkek tapasztalásáról van szó. De képzeljünk el egy foglyot, egy rabszolgát, aki kényszerítve van gyülölt rabtartójának nevét, ruháját és jelvényeit viselni s akarata ellen szolgálni neki. Képzeljük el, hogy ez a rab másokért szenved, mások helyett, hogy azért vásik el feketén, muszájúl, szörnyűn, hogy mások kikerülhessék sorsát. Ebben az elképzelésben világosodhatik meg előttünk Ady mélyértelmű strófája:

Hiszen a bűn mindig egy jajkiáltás
A Sors felé, hogy mért nem marad
Az ember mindig tiszta s szabad,
Vadba beoltott nemes rózsaszem.

A visszahozhatatlan romlás bűnhődése, ha igaz bűnbánatban teljesedik, szolgálattá lehet másokért és önmagára nézve, bármely fájó, a bocsánat édességét rejti a „sokat sírt” bűnösnek:

De mégis, mégis, gyászos pirban
Látom a mentő glóriát
Fejem körűl, mert sokat sirtam.

Ady vallásos lírájának ez az egyik, a dactól a bűnbánatig terjedő, skálája. A másik pedig az, amelyben Istennel való személyes kapcsolata, közössége, élete, vallása nyer kifejezést. Ennek is meg van a maga húllámzó változatossága. A kételkedéstől és tapo-

gatózástól a boldog kibékülésig és harmóniáig. Az egyik végletet azok a versek képezik, melyekben az Isten úgy áll előtte, mint *végzet,* (Isten, a Vígasztalan; A nagy Cethalhoz; Láttam rejtett törvényed), melyekben Isten mérhetetlen közönyben áll az ember felett és a törvény kérlelhetetlen szigorával, személytelenűl viszi végbe akaratát, neve: Muszáj, Lesz, Ámen, Egyetlen és borzalmas Isten. Máskor azonban érzi, hogy ez a végzet *félelmesen* bensővé, lelki valósággá lesz, hogy mégis „van valamiként", hogy ott van „minden gondolatnak az alján", hogy néha „mázsás harangnyelvekkel ver bele szívünkbe", (Az Isten balján.) Majd egyszerre csak idegeiben és szívében hallja meg „az Istenkereső lármát".

Sem a végzet, sem az ezredévek által lelkünkbe oltott fogalom nem elég az emberi szívnek, mert személyes, élő Isten kell neki.

Próbáltam sokféle mesét,
De, hajh, egyik se volt elég:
Szivemben, idegimben
Kiabáló, nagy lárma
Téged keres, Fölség,
Isten, a tied minden.

Először a boszuállót várja, (Az Isten harsonája) majd a gyermekkor elfeledett Istenét keresi (A Sion-hegy alatt), de egyik sem az igazi. A magáét kell megtalálnia. Istent, aki őt szereti, hozzá jön, őt váltja meg: „Szeress engem, Istenem!" És végre megjelenik az Úr. Először, csak mint „éji árnyék", jelenik meg és a hajnallal tovatünik, mintha nem akarná, hogy megértse, hogy a magáénak mondhassa (Az éjszakai Isten), de aztán az elhagyatottság, az összeroskadás szörnyű éjszakáján „csöndesen és váratlanúl" néma, igaz öleléssel egészen átöleli

és megvakultak
Hiú szemeim. Meghalt ifjúságom
De őt, a fényest, nagyszerűt,
Mindörökre látom.

Adynak ez a megtalált, személyes Istentapasztalása azért olyan érdekes és jelentős, mert ebben a találkozásban számára a Sion-hegy alatt keresett, elfeledett gyermekkori Istenkép telik meg élettel és válik szívetbetöltő, édes, személyes, valóságos Istenné.

Már-már lelkem csúf bűnök veszték
S jöttek békés esték:
Rákacagott a háborúra
Az Uraknak Ura,
Lemenő, szép Nap volt az arca
S könyörűlet rajta.
Az élet be sok újat hozott
S Isten nem változott.
Falusi, nádas iskolában
Már ilyennek láttam,
Ki rossz helyett jó és új szivet
Adhat mindenkinek.
Hajunknak egy ősz, húlló szála
Főljegyzett bú nála
S ha bűnös lény tőle elköszön,
Ő vár, mig visszajön.
Nem rója meg sok vétkeinket,
Mert ő szeret minket
S poklok felé visz bár az útunk,
Ő int s visszafutunk.
Bennünk él s be jó hinni benne,
Ez ős szerelembe,
Ő még a temetőn is virit,
Ő a gyermeki hit,

Fölemelt és vérem lemosta,
Szívem visszahozta,
Sebeimre áldóan szedett
Balzsamos füveket.
Édes-ernyedten várok várva
Most már a halálra.
Szemem: övé volt, kezem: keze,
Mindent ő végeze.
Háborúba el ő bocsájtott
S bűnökből kihántott.
Rákacagott a háborúra
Az Uraknak Ura.

Adynak ez az Istennel való találkozása, mint előre is kifejezetten hangsúlyoztam, nem történt egyik felekezet dogmája, vagy hitvallása szerint sem s bár tartalmilag át va itatva a Biblia és a keresztyénség lelkével, nem volt az a centrális istenélmény, mely a keresztyén hit lényegét teszi s mely Istent a Krisztusban öleli át, a Krisztus Keresztjének áldozati szellemében, a megváltó szeretetben érzékeli. Adyból egyáltalán hiányzik a Krisztus-misztérium átélése. Bár Jézusról gyönyörű versei vannak (Virágos karácsonyi ének, Volt egy Jézus, A szamaras ember, A nagy Hitető, stb.), benne mégis inkább az Istenember *emberi* oldalát csodálta és dicsőítette. Ez az eltolódás az ő vallásos élményében okozza azt a rebegő, bizonytalankodó hangot, mely a döntő és uralkodó kép hiányában sohasem képes a teljes bizonyosságot zengeni. Ezért van, hogy csodálatos szépségű imádságaiban (Imádság háboru után, Virágfohász virágok Urához, Szelid esti imádság, Könyörgés egy kacagásért, Egy kevésnyi jóságért, Dühödt, halálos harcban, Beteg ember fohásza, Bosszus halk virágének, Imádság úrvacsora előtt stb.) mindig érezzük azt, hogy az imádkozó előtt az Isten *arca,* határozott

képe nem bir kialakúlni, hatalmasan érzi a személyességét és valóságos jelenlétét, de nem bír elmerűlni a látásában. Hogy milyen csodálatos érzék volt benne az isteni iránt, azt fényesen igazolja ez a strófája:

Add nekem azt a holt Hitet,
Istenem,
Hogy nem kell ám fenékig inni
S kelyhed szent borából elég
Egy korty: hinni.

Ez a versszak az Úrvacsora előtti imájában van benne. Mélyen, divinative, igazi kálvinista szemmel látja meg a szakramentom szellemi jelentését, de azt nem, hogy az a szent bor, melyet a *hit* ízlel és ha a hit ízlel, annak a *vérnek* jegye, mely a szeretet *isteni* fokú izzását, a megváltó szeretetet jelenti, a Krisztus áldozatában.

És mégis, Ady lelke ősi ösztönszerűséggel érezte meg, hogy az élet isteni titka abban a halálban rejlik, mely a földbevetett gabonamag rothadásából kalásztengert és kenyeret hoz elő.

Ezt mutatja többek között „A Jézuska tiszteletére" irott versének következő része:

A született Jézus,
Ez igézetes gyermek,
Áldja meg azokat,
Kik a szivünkbe vernek
Mérges szuronyokat.

Áldassanak bennünk
A kifeslett vérrózsák:
Bánat, kin, szenvedés.
Mert Jézus volt a jóság
S a nagy, szent türelem.

De Ady költő volt, aki ha meg is emelte kalapját mélyen a Krisztus kereszt előtt, mégis csak elsősorban a költőt látta Krisztusban is, akihez így énekel:

Minden költők közül te kaptad
Keresztek és bitók legjobbikát,
Mert minden költők költője voltál,
Kiben istenien oldódtak meg
Legemberibb, legalázóbb igák.

Miután saját életének terhét és igáját nem tudta azonosítani és felcserélni a Krisztuséval, a Megváltó neki is csak „nagyszerű példaság" maradt. Ezért vallásos költészete azt az uralkodó benyomást gyakorolja reánk, hogy egy bűneit nagyon mélyen megismert, nagyon fájóan megbánt és nagyon keservesen megbűnhödött lélek istenkeresése, mely gyakran teljesül, nyugszik meg és ujjong az Istennel való találkozásban, de végleges és megzavarhatatlan egységig ebben az életben nem jut el. A nagy diszharmóniának, mely a zseni lelkét tépdeste, Istenben voltak időnkénti feloldásai és megtisztulásai, az élet ünnepélyes és irgalmas csúcspontjain, melyeket gyönyörű versek tettek örökkévalóvá költőileg, (Rendben van Úristen, Adjon Isten mindenkinek, Vezeklő vigadozás zsoltára, Örvendj ifjú, Kis karácsonyi ének, A tavasznak alkonyata, Teveled az Isten, Hozsánna bízó síróknak. Alázatosság langy esője.) azonban ennek a diszharmóniának, végső megoldása csak az a halál lehetett, amelyben Ady az Istenhez vezető útat ismerte fel. Már láttuk egy előbbi fejezetben a halállal szembeni kettős magatartását, hogy t. i. megkülömböztette az életet megszépítő Elmulás tündérét a nyomában jövő Rémtől, az Ismeretlentől. Önmagára nézve ez az Ismertlen mindaddig elbírhatatlan iszonyat volt, amíg sötétségéből Isten arca nem ragyogott föl szemtőlszembe, amíg az Isme-

retlen Istennel nem lett azonossá számára. Ez vallásos költészetének utolsó és legfenségesebb hangja, melyet folytonosan közelítő verseken keresztül (A vidám Isten, Álmom az Isten, A Halál pitvarában, Köszönöm.) legteljesebben az „Ádám hol vagy?” című verse zeng ki, amely a magyar vallásos líra legszebb alkotása.

Oszlik lelkemnek barna gyásza:
Nagy, fehér fényben jön az Isten,
Hogy ellenségim leigázza.

Az arcát még titkolja, rejti,
De Nap-szemét nagy szánalommal
Most már sokszor rajtam felejti.

És hogyha néha-néha győzök,
Ő járt, az Isten járt előttem,
Kivonta kardját, megelőzött.

Hallom, ahogy lelkemben lépked
S az ő bús „Ádám, hol vagy?”-ára
Felelnek hangos szivverések.

Szivemben őt már megtaláltam,
Megtaláltam és megöleltem
S egyek leszünk mi a halálban.

Ez a vers azért is nagyon jellemző, mert megismétli és összefoglalja Ady egész vallásos élményét. Azt a vallásos élményt, amelynek mozzanatait Isten közeledésének érzése, az a sajátságos tapasztalás, hogy Isten szeme nagy szánalommal rajta nyugszik, de arca titok és rejtelem, annak meglátása, hogy Isten minden diadalban előtte járt és helyette győzött, az Isten kereső, számonkérő, vádoló és hazahívó szavának és a lélekben való lépkedésének hallása, amelyre „hangos szívverések felel-

nek”. És végre az a bizonyosság, hogy Istent, noha egy határozott és végleges képben szemlélni nem adatott meg neki, de szívében megtalálta és megölelte s hogy a végleges megismerés és találkozás a Halálban fog megtörténni:

Szivemben már őt megtaláltam,
Megtaláltam és megöleltem
S egyek leszünk mi a halálban.

Bizonyos, hogy a keresztyén tapasztalat teljessége szempontjából Ady vallásos élménye hiányos. A bűnös embernek a kegyelmes Istennel való találkozása sokkal teljesebb, derültebb, gyümölcsözőbb életeket hozott már létre az övénél. De a magyar költészetben kifejezésre juttatott vallásos élmények közül mégis mindenesetre az övé a legteljesebb és a legmélyebb, amellett, hogy a legszemélyesebb és a legőszintébb. Másfelől, Ady életéből és költészetéből nyilvalóvá lett előttünk az, hogy ránézve a vallás, mint bűntudat és Istenszerelem, élete hullámzásának folytonosan megújuló Nadirja és Zenitje volt, a harmóniát kereső diszharmónikus zseni életsodrának két partja, melyek között ez a zengő folyam pihenéstelenül rohant a Halál óceánjába. Ránézve tehát a vallás nem földi életének gyakorlati megoldása, nem egyszeri döntő fordulata volt.

Ady attól a pillanattól fogva, hogy sajátos zsenijének tudatára jutott állandóan a halállal állt szemben. A Halállal viaskodott nemzetéért, a Halál csókját érezte a szerelemben, a Halál bélyegeit hordozta testében, holott minden költök között ő volt a legnagyobb életszerető. Egy megmásíthatatlan halálos ítélettel földi életére nézve és egy legyőzhetetlen életigénnyel lelkében kereste a szabadulást a Halál hatalmából. Ez a küzdelem reménytelen volt addig, amíg a halálban csak az élet ellenségét látta. S mikor csak ezt látta, fakadtak föl lázongó

lelkének démoni jajkiáltásai. A Halál elől menekült a bűnbe mindaddig, amíg meg nem ismerte, hogy a bűn élettékozlás, tehát a Halál legegyenesebb útja. És a Haláltól menekült a bűnbánaton át Istenhez, mint a Halál legyőzőjéhez, mint a győzhetetlen élethez. Csak-hogy tudta, hogy ránézve ezt az életet megtalálni szintén sak a halálon át lehet. Költészetének az a sajátos mély és fenséges záróakkordja, hogy a kikerülhetetlen Halál-ban Istennel találkozik, Isten az élet és igy a Halál az Élet. Ezért van az, hogy Ady vallásos költészete nem a földi életet megdicsőítő és beragyogó poézis, hanem a Halállal megbékítő, az élet diszharmóniáját feloldó kiengesztelődés.

Mivel azonban Ady életének épen ez a kiengesztelődés volta legszenvedélyesebben sóvárgott célja, azért a vallás sem bűnbánatának mélységében; sem Isten-szerelmének magasságában sohasem lehetett ránézve puszta nagyképüsködés, kacérkodás, affektálás vagy szeszély, hanem még látszólagos és időnkénti ellenmondásaiban is a legkomolyabb élet-halál ügye. Hiszen mint maga mondja, mikor az életet hajszolta, akkor is az Isten utáni szomjúság kergette, mikor kevélyen és gőgösen adta az élet urát, lelkében akkor is az igazi élet után síró gyermek volt Aki magamagát így jellemezte, az nem volt ugyan szent, de egyike volt az Isten ama gyermekeinek, akiket a bűnben is megtart és nem hagy elveszni a lényük legmélyén olthatatlanul égő szenvedély az igazi, azaz isteni élet után. Ezért bizonyosan meghallgattatott és helybenhagyatott Isten által a tékozló-fiú alázatos önvallomása:

Sok életserleget kihabzsolt,
De tudod, hogy szomjan szenvedett,
Álkevélyen, sirón,
És mégis csak igaz fiad volt.